

AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI

Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

JDPI Maxsus pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada aqli zaiflik tushunchasi talqinidagi nazariy xatolar, maktab ta'limi amaliyotida qanday salbiy oqibatlarga olib kelishi haqida fikr mulohazalar yoritilgan. Aqli zaiflik tushunchasi haqidagiturli xil qarashlari taxlil qilingan.

Kalit so'zlar: Aqli zaif bolalar, pedalogiya, anamnestik ma'lumot, nasliy omillar, motorika, analogiya metodi, gen, nasl.

Aqli zaiflik tushunchasi talqinidagi nazariy xatolar, maktab ta'limi amaliyotida qanday salbiy oqibatlarga olib kelishini aniqlash uchun fan tarixidagi dalillarga murojaat qilamiz. Aqli zaiflikni fanda noto'g'ri talqin qilish 19 – asrning oxiridan 1936 yilgacha davom etgan. Pedalogiya bolalar to'g'risidagi soxta fan, asosan funksional psixologiyaning nazariyasiga asoslangan bo'lib, psixik funksiyalar: xotira, diqqat, shaxs intellekti va xususiyatlari tug'ma bo'lib, insonning qobiliyati irsiyati bilan belgilanadi degan g'oyani ilgari surgan, bu soxta nazariyaga muvofiq pedaloglar bolani aqliy qobiliyati, aslida uning nasliy irsiyatiga bog'liq bo'lib, ta'lim va tarbiyaga kam darajada bog'liqdir. Bolani aqliy qobiliyatini bu tarzda tushunishga asoslangan pedologlar, bu qobiliyatlarni miqdoriy jihatdan o'lchash mumkin va shunday qilib, bolalarni o'lchov natijalariga ko'ra turli maktablarga bo'lish kerak deb hisoblashgan hamda amaliyotda bunga amal qilishgan. Bolalar aqliyni o'lchash va ularni yordamchi maktablarga tanlashda pedaloqlar qo'llagan metodlarini tanqidiy analizi bilan “Psixikani o'rganish metod”lari mavzusida batafsil tanishamiz. Bu mavzuda asosan pedaloglar tomonidan asosan “aqli zaif”lik tushunchasiga kiritilgan ma'no haqida

fikr yuritimiz. Pedaloglar aqli zaiflikni mohiyatini aqlni miqdoriy kamligida deb tushinishgan. Ularning fikriga ko'ra, bunday holat bolaga ota – onadan nasliy o'tadi.

Pedaloglar funksional psixologiyaning eskirgan dalillariga asoslanib, jismoniy tana belgilari bilan tarkibiy va funksional belgilar oralig'iga tenglik belgisini qoyishgan, ular taxminan shunday fikr qilishgan: agan ota – ona boyining pastligi bilan yoki qora jingalak sochi bilan farq qilsa, bolaning ham boyi past va sochining jingalak bo'lishi ehtimoldan holi emas.

Binobarn analogik tahlil metodiga asoslanib fikrlash oqibatida, agar ota – onalarning madaniy saviyasi past, intellektual jihatdan kam taraqqiy etgan bo'lsa bolani ham aqliy qoloq bo'lishi ehtimoldan holi emas.

Shuningdek, o'sish belgilari yoki sochining jingalakligi, psixik rivojlanish darajasi ko'rsatkichlari yoki belgilari bilan bir hil emas. Analogiya metodi asosida fikrlash natijasida kelib chiqqan tasavvurlar hatodir. (Qatilylik bilan inkor etish mumkin emas). Taxlil qilib ko'rish kerak. Bu masala o'zining taxliliy mohiyatiga ko'ra munozaralidir.

Oxirgi 10 yillik materiallarni tarkibiy va funksional qilib chiqadigan belgilarning nasliy imkoniyatlarni farqlash lozimdir. Gen bilan belgi o'rtasidagi bog'liqlik juda murakkab masaladir. Genetika tarixini so'ngi obzorlaridan birida A. Reyvin quyidagi fikrni yozgan: agar belgi oddiy bo'lsa, u holda gendan, belgigacha olib boruvchi yo'lni ko'rib chiqish, nisbatan qiyin emas.

“Agar biz qanot, ko'z yoki mushak kabi murakkab tuzilmalarni tekshiradigan bo'lsak - deb yozadi Reyvin, - u holda biz shu narsani tan olishimiz kerakki, hali gendan, belgiga olib boruvchi yo'l juda sayoz yoritilgan”.¹ Bu yerda gap tarkibiy tuzilma belgilarining nihoyatda murakkabligi haqida ormoqda. Funksional belgilarga keladigan bo'lsak, bu yerda bog'liqlik yanada murakkabroq. Gen belgini kelib chiqishini belgilab bermaydi, u faqat organni muhit bilan o'zaro aloqadorlik

---

¹ Reyvin A. Evolyutsiya genetiki. M. 1967.

jarayonida bu belgilarga ega bo'lishi zarur bo'lgan turli imkoniyatlarni yaratib beradi xolos.

Psixik xususiyat kabi belgilar, yuqori darajada funksionaldir. Ularni qaror topishini o'z hayotiy tarixi bor.

Psixik xususiyatlar, ontogenezda, ya'ni bolani individual hayoti jarayonida vujudga keladi. Psixik xususiyatlar, genetik jihatdan belgilanuvchi salomatlik va nerv sistemasini takomillashuv darajasiga bog'liqdir. Nerv sistema qanchalik harakatchan va plastic (egiluvchan) bo'lsa, bola shunchalik tez va osonlik bilan kattalarni tajri o'zlashtiradi.

Psixik xususiyatlar o'z holicha, o'z – o'zidan nasliy yo'l bilan o'tmaydi. Aqliy rivojlanishi va karakter belgilarini shakllanishi tarbiyani hal qiluvchi ta'siri ostida amalga oshiriladi. (Shaxsan men bu fikrga qo'shilmayman, masalaga bu tarzda yondoshish materializm prinsipini maxsuli). Chunki, bola e'mbrionda to'liq rivojlanib bo'lgan bo'ladi.

Tarbiyaviy ta'sir asosida genetik jihatdan unga hos bo'lgan xususiyatlarni 20 % juda nari borsa 30 % ni o'zgartirishi mumkin.

Agar bolani miyasi sog'lom va to'laqonli bo'lsa, muayyan shart – sharoitda intellectual rivojlanishning eng yuqori darajasiga erishishi mumkin. Holbuki, uning ota – onasi muayyan shart – sharoitga ega bo'lmaganlihi uchun kam rivojlangan bo'lsa ham. Muhim bir narsaga e'tiboringizni qaratmoqchiman, ya'ni: “bolani miyasi sog'lom va to'la qonli bo'lsa” buning uchun homilani fiziologik jihatdan har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tashqi va ichki eko-gegenik ijtimoiy psixologik muxit har tomonlama to'liq mavjud bo'lishi kerak. Bu o'rinda turlarni tabiiy tanlanishi, psixoneyro – immune sistema, psixofiziologik, anatomofiziologik sistemalar konsepsiyalarini sog'lom turmush tarzi va tafakkur konsepsiyalarini har tomonlama qiyosiy tahlil qilib, undan keyin falsafiy jihatdan mantiqan umumlashtirilgan xulosa berish kerak.

Bu ta'limotga ko'ra, intellektual darajaning yuqori yoki past bo'limiga naslga bog'liq bo'lmay, individual rivojlanish jarayonida shakllanadi.

Biroq aytilgan bu fikr inson genetikasining qonunlariga boysinmayda degan ma'noni anglatmaydi. Boysunadi. Organizm va nerv sistemasini tarkibiy tuzilishining na faqat kassallangan anomaliyalari, shuningdek, bu tarkibitni norma darajasida mavjud bo'lgan hususiyatlari ham nasliy yo'l bilan o'tadi. Masalan, bosh miya sosud(naycha)larini sifati. Ammo funksiyalari emas. Genetika va uning qonunlari inson psixikasining xossalariga muvofiq qo'llaniladigan holda, psixologiya ma'lumotlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak.

Tarkibning xususiyatlari, yuqorida qayd qilingani kabi, bolani aqliy jihatdan muvaffaqiyatli rivojlanishiga ta'sir etadi. Masalan, agar bolaning ota – onasida endokrinopatiya yoki naychalarning to'laqonli bo'lmagan nasliy bo'lgan shakli kuzatilsa, u holda bolada ham shunday kasallik va to'la qonli bo'lmagan holat kuzatiladi. Bunday holatda ota – onalarning ham, bolalarning ham psixikada ayrim o'xshash belgilarni (topish) aniqlash mumkin (nimjonlik, toliqish kabilar). Bu belgilar ota – onalardan bolalarga gen orqali o'tmagan.

Ota – onalarda ham bolalarda ham nerv sistemalarini tashqi muhitni ta'siriga bo'lgan munosabati natijasida kelib chiqqan.

Bu masalaga juda yaqin bo'lgan A. A. Neyfaxning "Gen va belgi" nomli tadqiqotida, quyidagi muhim hulosa qilingan: "... xulqni shakllanishida tashqi muhitni rolini oshiruvchi tendensiya, evolyutsiyani mahsuli hisoblanadi. Markaziy nerv sistemasining evolyutsiya jarayoni, evolyutsiya daraxtining progressivlashuvchi poyasida" (tanasida) oldindan berilgan informatsiyani kamaytirish va hayot davomida bu informatsiyani egallash qobiliyatini kengaytirib boorish yo'lidan brogan". Binobarin, genetiklarni bergan ma'lumotlari, psixologlarning ma'lumotlariga muvofiqdir. O'z navbatida, genlar bilan psixik xossa xususiyatlarini (harakter, qobiliyati va moyillik)ning o'zaro munosabatini (mutanosibligini) o'ta to'g'ri chiziqli tarzda tushinish, aql turli darajadagi nasliy qobiliyat deb talqin qilishga olib kelishi mumkin. Hatto ayrim oligofrenopedagoglar hayotiy kuzatish natijasida ortirgan tajribalariga asoslanib, ayrim xollarda bu g'oyaga moyillik bildirishadi. Bunda ular yordamchi maktab

o'quvchilarining ota – onalarini o'zlari aqliy qoloq, kam taraqqiy etgan degan fikrlarga asoslanishadi.

Ayrim hollarda bunday faktlar uchraydi, lekin bu masalani chuqur tekshirish kerak. Bu yerda haqiqat nimada va bo'lishi mumkin bo'lgan hatoning manbai nimada?

Ko'p hollarda aqliy zaiflik onani homiladorlik davridagi patologiyalari tug'ish davridagi shikastlanishlar, zamonaviy meditsina yordamisiz ilk yoshda o'tgan og'ir infeksiyalar natijasida kelib chiqadi. Bolaga e'tiborsizlik bilan qarash, yetarli darajada tibbiy maslahat olmaslik va gigienaga rioya qilmaslik madaniy saviyasi past oilalarda ko'p uchraydi. Masalan, loqayd va yengil tabiatli qiz, boshida hohlamagan homiladorlikdan ximiyaviy vositalar yordamida qutilishga harakat qiladi, keyin esa zaif yetuk rivojlanmagan bolani tug'adi. Bu kabi holatlar aqli zaiflikni nasliy o'tishini isbotlamaydi.

Amaliyotchi – oligiogenopedagoglarning bu taxminlari ham ko'p hollarda xatodir. Oligofreniyani haqiqiy genetik shaklini mavjudligi ham pedaloglarni nuqtai nazarini tasdiqlamaydi. To'laqonli individual psixik rivojlanish imkoniyatlarni chegaralovchi miyani yomon tarkibiy tuzilmasi nasliy o'tadi.

1936 yil 4 – iyulda Markaziy Komitetning qarori bilan pedalogik nazariyaga barham berilib, aqliy zaiflik tug'ma yoki ortirilgan shaklda bo'lishi, ya'ni kasallik, bolani markaziy nerv sistemasini shikastlanishi natijasida kelib chiqishi nuqtai nazardan qaralib, aqli zaif bolalar psixologiyasini rivojlantirishda muhim bosqich bo'ladi.

Qarordan keyin, bolalarni tanlashda psixonevrologlarni qatnashishi shart qilib qoyildi va oqibat natijada, nerv sistemasi sog'lom bo'lgan xulqi og'ishgan bolalarni yordamchi maktablarga yo'naltirish holatlariga chek qoyildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zabralsnaya S. D. Psixologo pedagogicheskay diagnostika umetvennogo razvitiya detey. M. Prosvitseniya Vldos, 1995 yil 5 – 18. str.
2. Akramova, X. (2020). KORREKSIONNO-PEDAGOGICHESKIYE OBOBENNOSTI FORMIROVANIYE NAVIKOV ZDOROVOGO OBRAZA

JIZNI U DETEY S UMSTVENNOY OSTALOSTYU V SEMEYNIX USLOVIYAX. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

3. Akramova, X. (2020). SOTSIALNO-PEDAGOGICHESKAYA RABOTA S DETMI DOSHKOLNOGO VOZRASTA. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

4. Akramova, X. (2020). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 7(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/682

5. Akramova, X. (2020). PECULIARITIES OF THE LABOR ACTIVITY OF MENTALLY RETARDED PUPILS. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 15(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897

6. Muzaffarova, X. (2020). INTELLEKTIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 1(09), 9. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2708

7. Muzaffarova, X. (2020). Identification of mentally retarded children: Identification of mentally retarded children. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 5(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/556

8. Muzaffarova, X. (2020). Aqli zaif o'quvchilarning muloqot munosabatlarining pedagogik – psixologik asoslari. *Arxiv Nauchnix Publikatsiy JSPI*, 6(1). izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/591